

Լրագրին միջոցով որ-
և իցե մասնաւոր յոյ-
տարարութիւն տպել
ապ յանկարգող պէտք
է 10 միջակ աս-
ուերի համար վճա-
րէ 1 կոպէկ արծաթ:
Յայտարարութիւն
ընդունելով է նաև
օտար լեզուներով:

ՃԵ՛Ր ՏԱՐԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԼՐԱԳԻՐ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Հրատարակում է
ամէն շաբաթ օր մի
թերթ:
Տարեկան բաժանոր-
դարութեան դիմն
է 7 ուսրի թէ
թիֆլիզ և թէ ար-
տաքին քաղաքների
մէջ:

ՃԵ՛Ր ՏԱՐԻ

Թիֆլիզ 25-ին մարտի.

Արհեստները և գիտութիւնը ազգերի
գոյութեան և բարօրութեան աղբյուրն են,
այս առաջնությունն անկարօտ ճշմարտու-
թիւն է, որովհետեւ հերթը է միայն աչք
զոյելը լուսաւորեալ ազգերի անցեալ պատ-
մութեան և ներկայի վերայ, որ կատարե-
լագէտ համոզման մեր ասածի մէջ: Այսօր
ամենից լուսաւորեալ ազգերն ամենից հա-
րուտ են և բարօրութեան մէջ դասա-
միջերն: Տաճկաստան, Ղազախ, Սպանիա,
Եւրոպայի ամենապայտաբեր երկրները, այ-
սօր երկրորդական և երրորդական տեղու-
թիւններ են, այն ինչ գերմանիան, Անգ-
լիան, Հոլանդիան, որոնք իրանց բնական
հարստութեամբ բնաւ չեն կարող հաւա-
սարկել վերջինեալ երկրներին առաջնա-
կան դեր են խաղում, իրանց հարստու-
թեամբ և բնակչների բարօրութեամբ:
Իտալացին և Սպանիացին, շրջապատած
բնութեան ամէն բարեբերով, ազգաւ է
միշտ և Հոլանդացին, շրջապատած ծա-
հիւններով, օրանց այդի դարձներով, հա-
րուտ է և բարօրութեան մէջ: Նոյնն է
աշխարհիս երեսին ամէն տեղ: Ամերիկայի
ամենահարուստ երկրներն՝ Վերջինիս և
հարաւային Ամերիկայի արեւդարձի տակ
կողմ հարուստ երկրների բնակչներն աղ-
քատութեան և խեղճութեան մէջ են,

ԱՍՈՒՆ ԱՂԱՅԻ ԹԱՂԱԻՐԸ:

18. . . Թուականի սկզբներին 24 էր: Մի
հայտնակ քաղաքում, Տիֆլիզի մոտ, Մայիս
հայտնակ առաջ տալիս վրայ նստած գիւղ
լուս էր կապում, որ յանկարծ լսեց ձայն,
այն . . . ն, առ . . . ն, առ . . . ն, առ . . . ն:
— Այդ, վայ, վայ, աստուած իմ ուշա-
ցայ է, ասաց նա իւր 16 տարեկան աղջկի Մա-
կին, ձիով թռչելով գնում, թէ դու չէ, եղբայրս
զիկ խելած կուլի, տեղ էլ չիմ գտնի:
Այս ասելով նա շատով աւարտեց գլուխ կա-
պելը, հագու աղվ օրվայ դերիէն, շտապով
զուրս դնաց և կանգնելով իւր հարեան Օսանի
գլուխ մօտ, բարձր կանչեց.
— Օսան, Օսան:
— Ո՞վ է, ո՞վ, դուք վաղելով ներսից ձայն
տուեց Օսանը:
— Փամաշայ ցիւ գնում:
— Ի՞նչ թամաշայ, վաղելի:
— Քա չիս իմացի, Ասան աղին էսօր թա-
ղում է, մինչ քանի որ խարճիկ կայ, ասում էն
կայիկապտը ժամաբար է, աշխարհը դիպ գլխի-
ցաւ. էնդի գնաց:
— Ղուրթ իս ասում, բա իմացայ, թէ շա-
բաթ էն թաղում, կոնէ:

այն ինչ հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ
Նահանգների բնակչները, որոնք համե-
մատաբար այնքան բարեբեր հայրենիք չու-
նեն, բարօրութեան մէջ են և աշխարհիս
ամենահարուստ և զօրեղ տեղութիւննե-
րից մէկն են կազմում: Այս վերջինները
ներկայ նախանձերի գրութեան հասան մօտ
100 տարեկան ընթացքում, որ ազգերի
կեանքի համար մեծ ժամանակամիջոց չէ:
Բայց ի՞նչու է ընտում այսպիսի փոփոխու-
թիւնը ազգերի վիճակի մէջ: Լուսաւորու-
թեամբ միայն և ահա այս միակ միջոցն
է, որ հաշկաւոր է արեւ այնքան աղքե-
րին, այս միակ միջոցն է, որ այնպիսի կարճ
միջոցում զարգացել է և Ամերիկայի մի-
ացեալ Նահանգները: Ամերիկայի լաւ
հասկացել են և ճանաչել իրանց գոյու-
թեան և բարօրութեան աղբյուրը. ուստի և
ամէն ջանք գործ են դնում, այս աղբյուրի
ջուրը առատ պահելու: Այս տեղութիւնը
իւր հիմնարկութեան ժամանակից իւր հիմ-
նաւոր օրէնքներից մէկը արաւ ամէն քաղա-
քացու պարտաւորեալ ուսումն և դատաւա-
կութիւնը: Եւ այժմ ահա փայլում է իւր
նախադրեց կարգադրութեան պտուղները:
Ամերիկացին ճշգրտութեամբ և զործնականա-
պէս հասկանում է մարդու էութիւնը:
Նա մարդու մարմնու վերայ հոգաւոր աւե-
լել է հոգում է և հոգեւոր ու մտաւոր

— Զէ, չաբաթը վաւրն է, հօրեայ պահպան տա-
լիս ին, թէ զաւիս իս չուտ արի, թէ չէ, ուշացիլ
ինք, էլ տեղ չիմ գտնի, եղբայր մէ ուրուքմին
կարի վրայ էլայ գլխի գնանք իբրեւ տնակու:
— Բա մէքիչ մուտի տու, էս սահալիս
զաւիս իմ, մէ զաթիւրէն էլայ վերջինիմ:
Այս ասելով Օսանը տուն վաղել, մի բոլակում
վեր առաւ զաթիւրէն և տաւը բոլե էլ չանցի-
ցաւ, որ Մայիս ու Օսանը նստած էին Լեճեր-
թոցինց բաղնիքում ու մտիկ էին տալի, ինչ-
պէս ժողովուրդը խումբ խումբ անց էր կենում
ու բարձր խօսում էր ննջեցեալի մասին, ինչ-
պէս մեծատունները կատարեում ձգուած գնում
էին դէպի Արլան աղալի տուն, ինչպէս քահա-
նաները ու տիրացուները շուրջարները կուսն
տակ կ'օրեւ շտապով վաղում էին ննջեցեալը
կիցիցի տանելու, ինչպէս եկեղեցուց սկսած
մինչև Արլան աղալի տունը բոլոր տների պատու-
հանները, կտուրները և բաղնիքները լիքն էին
մարդիկներով և մեծ բաղնիքին սպասում էր
ննջեցեալին տանից դուրս բերելու հանդէսին:
— Վարդա աչքը խաղը կու կշտացնէ, ա-
սում էր ժողովուրդի միջից մէկը իւր հետ գնա-
ցող ընկերին, թէ դուք միլիոն մօտ արան, ինչ
պիտի տանի, դուն բաւութիւն պարծեցի, թէ
չէ վատութիւն կայ ու կայ. . .

մարդու զարգացման վերայ: Նա հաւա-
տում է և դիմէ, որ մարդու երկու մա-
սերն էլ հոգեւոր ու մարմնաւոր հաւա-
սարադէս պէտք է դաստիարակել և կրթ-
ութիւն, որ ներգաշտակութեամբ երկուսն էլ
ընթացք ունենան, կեանք ունենան, նա
հասկանում է, որ մեռեալ մարմնից մէջ
կենդանի հոգի չէ կարող լինիլ, ինչպէս և
ստույգ մարմնից մէջ թոյլ հոգին ապու-
րիւն է: Ամերիկացին հասկանում է այս
և այս կանոնով վարվում է իւր կեան-
քում: Տեսէք մինչև անգամ նորա հոգա-
ցողութիւնը հոգեւոր և մտաւոր մարդու
զարգացման վերայ առաւել էլ է: Հիւսի-
սային Ամերիկայի միացեալ Նահանգներում
վարչութեան ոչ մի ծիւղի վերայ, կեանքի
պիտոյքներից ոչ մէկի վերայ այնքան
ծախս չէ ընտում, որքան ուսման և դաս-
տիարակութեան վերայ, շատ նահանգնե-
րում մինչև անգամ ուսման ծախսը գե-
րազանցում է վարչութեան բոլոր միւս
ջնդերի ծախսը դուստր միասին առած:
Այսպէս զօրքերիս 1869 թուականին
Մեն Նահանգի վարչութիւնը աղբյուրն լու-
սաւորութեան համար որոշել էր 805,369
դոլար, այն ինչ նահանգի միւս բոլոր
ծախսերի համար նշանակել էր միայն
403,607 և Պենսիլվանիա Նահանգի վար-
չութիւնը որոշել էր աղբյուրն զարգացման

— Է՛հ, Մեկը ջան, դուստ իս ասում, պա-
տաւարանից ընկերը, ամա մէկ ու մէկ վար սա-
տանէն կապում է էլի մարդուն, էլ վաճառ լա-
ւութիւն է միտը գալի, վաճառ բարեգործու-
թիւնը, սուտ չէ ասած թէ հաւատ վաճառ հա-
լու բանին չի պէտք դալ, աս, տեսնում իս էլի
քու բարի աչքով հստակ օրինակը:
— Ասա մէ օրքիս օրքիւն տալի, ասում էր
այս բոլակի Մայիս Օսանին, ասում էր կրակի
տեք է էլի, մարդաւ իր օրումը վաճառ կաշին
օղորմութիւն է ավի, վաճառ նիղալածին ձեռք
է ավի. . . վայ մա՛ն ըլի դու պէտի գլխին, ինչ
կոնիւմ էր թանքը դովաթը, թէ կի չիմ բա-
նեցիս:
— Միթամ ասում էր դա վաղի վրայ սատա-
նայ է էլի նստած. . . պատաւարանից Օսանը:
Բերում էր, բերում էր. . . լուրջաւ չուտով ամ-
բոյի մէջ և բոլոր նայողների աչքերը դարձան
դէպի Ասան աղալի տունը, որ տեղից դուրս բե-
րին առաջ զաղաղի ծածկոցը, յետոյ դուրս
կեան տիրացուները և քահանաները մէկը մի-
ւոյ յետոյ մօտ 30, սոցա հետեցին երկու վար-
դապետներ և ապա երեկոյա նաև բաղնիք մա-
լուքով գերապատիւ եղիսկոյորը:
— Սարը, Սարը, մէ թամաշայ արան էս տեք-

համար 5160,750 այն ինչ նահանգի միւս
բոլոր աղբյուրների համար նշանակել էր
միայն 3,85,336 դոլար: Իսկ Նիւ-Ենգլի
Նահանգը երկուսին էլ գերազանցում է
այս գործում: Ահա Ամերիկացու գործնա-
կան խելքը, որ նրան հաջորդ է իւր ներ-
կայ մեծութեան կարճ ժամանակամիջոցում:
Հայն էլ ասում են գործնական ազգ է,
բայց նորա ո՞ր գործումն է արտայայտվում
այս յատկութիւնը: Հայն էլ սիրում է ու-
սումն և դաստիարակութիւն, այս ուրանալ
չէ կարելի, բայց ինչից է երևում այս
Արլեօք ո՞ր Հայ հասարակութիւնը իւր
զարգացման համար անում է նշանաւոր
գործարարութիւններ. որոնք անհրաժեշտ
պէտք է երեւին Ամերիկացուն: Հայը սի-
րում է ուսումն, Հայը ձգտում է դէպի
ուսումն, բայց մեծ մասամբ անգիտակցա-
բար, Հայը ուսանում է, որ աստիճանաւոր
դասնայ, Հայը ուսանում է, որ քահանայ,
վարդապետ դասնայ, Հայը, ուսանում է,
որ իւր առեւտրական գործերի հաշիւը
պահէ: Ամերիկացին ուսանում է, որ մարդ
դասնայ, նա ուսումն իւր հոգու կերակուր
է համարում, մարմնը կերակրու. հետ
անշուշտ կարեւոր է համարում և հոգին
կերակրու, նոցա մէջ հաւասարաշուշու-
թիւն պահպանելու համար: Հայը առաջ
փորն է կշտացնում և յետոյ հոգու վե-

տերներուն է, ասում էր նայողներից մէկը մի-
տին, համա կան, հա, հալաթ վար դրախտը
կու տանին էլի, ամեն մէկը վար մէ հոգուց
տեք էն էլ է ներք. . . բա ինչիւն ասում, թէ
զրախտը վաղում չէ:
— Հալաթ վար վաղում չէ, պատաւարանից
միւսը, վաղում վար ըլի իս ինչ որ դովաթաւ
կայ դիմ դրախտումը մօտ կուլին ու քնիւ-
նիլը գոթիւթումը. . . մաղրամ օրնուի Արմու
դաստատանը, Նա էտեղից է դարսի. . . չիս
իմացի աւատարմումը վար կարգում ինչ թէ
վաճառ որ ուղղը աղի կուլումը չի անց կենայ,
կօտէ, էնէնց էլ միծառունը դրախտը չի գնայ:
— Թէ իս դովաթ կուսնում, տիս դրախտի
մէջ տեղը նստած կուլիմ թէ չէ, տիս ինչիւր կօ-
նիմ, աղքատներուն կու բամբիւմ, չքաւորնե-
րին կու օգնիմ, հիւանդներու համա չիմ խնա-
հի, մէ խոսքով լաւ բանի համա իմ փոխն բաց
կուլի, թիւում դուն արի ստա, թէ դրախտը չի
գնա. . . կուլի դուստ չիս իմացի ու աւետ-
րանումը էտեղից չէ դրած, ասար տիւր աւետ-
րանին անդամ է դնում, զօրութիւնն էլ պիտի
իմանայ է. . .
Այսպէս խօսում էին ժողովուրդի մէջ, երբ
հանդարտ բերում էին զարգացած դաղաղը, օրի

ցիւն է միւսին: Երբ մարդոյ փորը կուշտ է, մարմինը ապահոված է ցրտից և տաքութենէն, այն ժամանակը միայն նորա մարդը որոնում է այլ զբաղմունք, այլ մտածողութիւնը, այլ նիւթ, այլ զբաղմունքիւն հոգեկան և մարմնական և այդ երկու տեսակի զբաղմունքիւնը մէջը ևս մշակվում է մտածողականութիւնը և ստանում է կանոնաւորութիւն և լոգիկականութիւն:

Պատմական իրողութիւն է որ աւելի միտաւորական կենեցող ապրումն այն ազգերը, որոնք գտնակելով բնութեան աւելի յաջող և ձեռնտու պայմանների տակ, շուտով ևս կարողացել հայել հայելի և ապահովել իւրեանց անուշը և ֆիզիքական կարիքը: Այդ բնութեան օրէնքը, որ վերաբերում է զանազան ազգերի և ցեղերի, նոյնութեամբ վերաբերում է և մի և նոյն ժողովրդի զանազան դասակարգերին: Դժուրվելի այն դասակարգերը, որոնց յաջողել է որ և իցէ եղանակաւ ապահովել իւրեանց ֆիզիքական կարիքը, պարտաւիջել են իւրեանց մտածողական կարողութիւնը մտաւորական զարգացման հանդիսի մէջ և ստացել են որ և իցէ լոգիկականութիւն մտածողութեան—իրեն մտածողութեան արտայայտչը—լոգիկականութիւն խօսքի և իրեն դորա հետեանք—լոգիկականութիւն կենեցի: Չքաւոր դասակարգի բնական կենեքը ինչ լոգիկականութիւն է: առիթ իւր մանուկի մտածողականութեանը, խօսքի և կենեքի, կարելի է ասել ոչինչ կամ մի շատ չնչին բան:

Արեւմտեան ժողովրդի նիւթապէս ապահոված կարգի մանուկի և չքաւոր կարգի մանուկի մտաւորական զարգացման և լոգիկականութեան մէջ կայ բաւական մեծ տարբերութիւն, երբ նա գտնվում է տափաւն բնական կենեքի մէջ:

Այժմ դուրս բերեց մանուկին բնական կենեքի շրջանից նորա միւս զբաղմունքներին, աւելի մօտ շրջանը, այն է քուշան և Ժանտիմանից դորա ներդրումը իրենց մանուկի վրայ:

Բ.

Քուշանի ներդրումը իրենց մանուկներին վրայ առ հասարակ չէ լինում միտաւորական: Այն երկրները, որոնք գտնվում են աւելի ցուրտ կամ աստիճանից ցածր կլիմայում, նոյն մանուկներին մտաւորական զբաղմունքների վրայ ազդում է աւելի բնական կենեքի և կանեքը, քան թէ քուշան, իսկ այն երկրներում, ուր եղա-

նակը բարեկաւուն է, երկայնի վերայ ունենում է մեծ և կարող ազդեցութիւն քուշան:

Թիւիլիզի իւր շրջակայքով դասնվում է բարեկաւուն կլիմայով. այդ տեղի չքաւոր դասի երեխային փոյթ չէ, որ նորա շրջանը տաք չէ և շատ անգամ պատահում է, նա կարողանում է տարուայ բոլոր ամիսներին ընթացքում դուրս գալ քուշան և երեխայի շրջանը ազդեցութեանը, սեյսպէս որ երեխայի մտաւորական և ֆիզիքական կենեքը աճում է այդ երկու միմեանց փոխադարձ ազդեցութեան տակ, այն է բնական կենեքի և քուշանի:

Ինչ վերաբերում է չքաւոր դասի բնական կենեքի ներդրումը իրենց երեխային մտաւորական զարգացման վերայ, մենք փոքր ինչ ծանօթացանք դորա հետ, այժմ դառնանք դէպի այն ազդեցութիւնը և արտաւորութիւնը, որ անում է երեխայի միտաւորական կարողութեան վրայ քուշան:

Արեւմտեան դուրս է գալի քուշան իւր այն անկանոն և անլոգիկայ ըմբռնողութեանը, որ ստացել է երաշտացած բնական կենեքի մէջ, բերում է իւր հետ այդ կենեքի առաջացած բոլոր արգասիքը և որովհետեւ այդ տեղ չէ ազդում նորա վերայ ծնողական, թէպէտ շատ անգամ թիւր և անտեղեկ, բայց ուժեղ բնութիւնը, ուստի նա հանդիպելով իւրապէս անկանոն մտածող և զործող հասակակիցներին, որոնք արտադրութիւն են միտաւորական կենեքի, գտնում է ազատ ապարդէյ ցոյց տալու և աւելի տեղի կերպով հանդէս դուրս բերելու այդ կենեքի առաջացած արգասիքը:

Այսպէս է լինում քուշանի ներդրումը իրենց ժողովրդի նիւթականապէս ապահոված բնական կենեքի վերայ, այդ կարգի բնական կենեքի տարածում է աւելի բնական կենեքի ազդեցութեան տակ և որովհետեւ այդ բնական կենեքը ունի համեմատաբար աւելի կանոնաւորութիւն ուստի և նորա երեխայի զարգացումը ստանում է աւելի կանոնաւորութիւն, միւս կողմից քուշանի վրայ ազդեցութիւնը դոյւր վերայ սահմանափակում է նորանով, որ այդ երեխայը քուշանով ևս զբաղված չէն բնական կենեքի ազդեցութենից, ունելով իւրեանց վերայ հսկող դատաւարականը:

Մենք երկու խօսք ասացինք տեղի և չքաւոր բնական կենեքի և քուշանի ներդրումը:

Իրենց երեխային տուած լոգիկական մտածողութեան մասին:

Ե.

Այժմ դուրս բերեց այդ երեխանց իւրեանց նիւթիկին հասակի շրջանից և այն տարածութիւններից և բնութեանը իրենցից, որ ստանում էին նորա բնական կենեքի և քուշանի ազդեցութեան տակ և տանեք նորան իւր մտաւորական կենեքի երկրորդ ապարդէյը, այն է այն դատաւարական մօտ, ուր ստանում է նա իւր սկզբնական ուսումը և կրթութիւնը: Այս հասարակ միւր չքաւոր բնական կենեքի երեխան գտնում է կամ աւելի աստիճանի դատաւարական մօտ: Այժմ երբ այդ դատաւարական վարժարանները: Վերջին կամ ավարտը կամ վարժարանը կամ խալիֆայ և կամ վարժապետ անուն կրող անձինք: Թէ ոչքան է դոյւր գիտութիւնը, դատաւարական հմտութիւնը և կրթութիւնը, այդ մասին աւելի ուշ համարում երկրորդին խօսել, որովհետեւ և դոյւր մասին կարելի էր զրկել մի քանի մեծադիր գրքեր տակաւին չկարողանալով երեւան հանել այն բոլոր անլոգիկականութիւնը, որ լինում է այդ դատաւարական լամբրինթում: Միայն կարելի է ասել որ դոյւր են մնացորդը այն անլոգիկականութիւնը, որ լինում է մտած սկզբունքի, թէ ոչքան անհասկանալի լինի աւանդած գիտութիւնը, այնքան մեծ է աւանդողի պատիւը: Այդ դատաւարական բնական կրթութիւնը կարելի է յայտնել հետեւեալ խօսքերով: Բացառելով իրեն ամենայն լոգիկայի, ճշնորդութիւն այն մտաւորական ոյժի, որ ունի բնական կենեքի կանոնաւորական աճելու և զարգանալու, եթէ ընկնէ դա դատաւարականութեան լոգիկայի ներդրումը: Ահա ինչ մտաւորական պաշարով է մանում աշակերտը Ներքինեան ուսումնարան:

Բ.

Ուրիշ ինչ է բերում իւր հետ Ներքինեան ուսումնարան մտնող աշակերտը, բացի այդ վերը յիշած տխուր պատկերից, նա բերում է ուսումնարան մի բան, որ ըստ մեծի մասին պակաս է լինում ապահով կարգի երեխանց մէջ: Այդ մի բանը է աշխատասիրութիւնը, որ նոյնպէս ուղիղ հետեանք է նորա բնական կենեքի: Չքաւոր բնական կենեքի ամենայն օր

տեսնում է, որ միայն դուրս քրտինքն է հասնում տղի իւր բնական անդամներին վատակելու իւրեանց օրական հացը: Այդ բնական անդամներն են, որոնք իրապէս ճանաչում են աշխատութեան իրաւունքը: Անաշխատ ձեռքը չունի իրաւունք ուտելու, հարկելու: Այդ հասակացողութիւնը իրեն անհրաժեշտ իրողութիւն նա բերում է իւր հետ ուսումնարան և եթէ այդ բոլոր անյաջող պայմանների մէջ կարողանում է ձեռք բերել դոյւր և իցէ զիտութիւն և կանոնաւորութիւն տալ իւր մտաւոր զարգացմանը, այդ արդիւնք է ըստ մեծի մասին աշխատասիրութեան:

Գ.

Ներքինեան ուսումնարանը հայ չքաւոր կարգի բարցապէս և մտաւորապէս աւելի զարգացած զերկաւորան է: Այդ նորա նուիրական օճակն է: Այդ տեղից է ստանում նա իւր կենեքի աւելի ծանօթ և աւելի սխալ և իւր մէջը դործ կատարող մշակները իւր քահանայները և ուսուցիչները, իւր լեզուի աւանդապահները:

Այնպէս Ներքինեան ուսումնարանի այս և այն ապահոված դատաւարի որդիքը չեն զբաղվում ուսումով, նոյն համար շատ ուսումնարանների դասեր են բաց, որովհետեւ նոյն ձգտումները ըստ մեծի մասին այլ են և միջոցները բաւական: Նոյն դործունեութիւնը ապահովում պատկանում է իւրեանց, իսկ առաջնեկները առաւելապէս—հասարակութեան:

Ս. Ս.

Մենք լսում ենք, որ Ներքինեան եկեղեցու ժողովուրդը, որ զիտաւորութիւն ունի 300 ուսուցիչ տարեկան օժանդակութիւն նշանակել Ս. Մարիամեան ճեմական ուսումնարանի համար,—լամենում է այժմ փոխել իր այդ զիտաւորութիւնը . . . : Ասում են, որ քանի մի պարտնեք իրանց մէջ խորհրդակցելուց յետոյ, վճռել են, որ 300 ուսուցիչ զուգորդ չափազանց մեծ օժանդակութիւն է օրինորդ ուսումնարանի համար, և որ հարկաւոր կլինէր նորան կիսով չափ պակասեցնել,—իսկ միւս կէտը տալ մի արական ուսումնարանի . . . :

աշան աւարտելով նամակի կարգաւոր, յետոյ դառնալով դէպի նամակ տուող սպասարար բարկացած շարունակեց.

—Ախմար, քանի դամ իմ ասի, թէ իրոր օմբին դիւ է բերում, չէր մէ խմացի ինչ դիւ է, ուլ է դրդի, ինչ է ուղղում, ու իմում ձեռնմանն առ ու տուն բն:

—Ուլ որ դուրսը վրէ է քաշի, ինչ մօտ ին դարում, կոսիս էստի փողի ծառի իմ թափ տալի, ասող նա իւր կնոջը:

—Ուլ է, ինչ ին ուղղում, հարցրեց կինը:

—Չին դիւրի վրէ ուղղող կուլի, էս ասիւք է, հաց չունէ, էս բիճու տղեն է, ծուր չունէ, էս աղքատ է չուր չունէ, տօ իւ ինչ պարտական իմ, դուրսը նա էլ քարը տայ, մէկին էլ, մէկին էլ, ինչ ուլ ինչ է տալի, էս ինչ ուշիւմ բաժնեւոր, ուլով դէն անկողն փողովը չունէ:

—Եւս, սիրտը մի շուր բիւրի Աստու ջան, հանգարտացնելով ասաց նորան կինը, դրանց աչքն էլ տրորելի, ինչ իւ դրանցով անկողն անգամ անում, հօրեւոյ քիչ ինչ լափչքնի կայ անած, մէ ջուրսը իրան սկզբնու ու ուղղ արան . . .

—Փու տղի անգամն ասան էսնեց, չարտեսակեց մարդը . . . էսպիտ վուր հրամանք էր անում, թէ խղճեւորն օղբում իրեն պիտի անիս, կօսէ, այ, թող բաժնէ էլի, ինչոր ունէ թող ուրիշն տայ, ինչն ինչ կօսէ:

—Եւս աղաղաղա, չարտեսակեց նա նայելով իւր օրուս վրայ, տուն չը շինողը պատկեր ըն-

նովի դիւրէ, դուն հաղիւր դադած վուրը ուսումնարան ու ճիշտ իս ձեռն, ամա դիւրի թէ քանիսն դիւրի իմ, քանիսն դիւրի իմ, էստի զընվիլ իմ, էնդի դիւրի իմ . . . հայ, հայ, հայ բերիլ իմ վուր իմ չինի, թէ ինչ է ուրիշն քան բաժնիս . . . չէ քու իսն չէ . . . և այս ասելով նա դարձաւ դէպի նամակ բերող ծառան և ասաց.

—Արա բերողին ասան, թէ աղէն ասան չէ:

—Ախպէր է, ինչ անիմ վուր ասիւք է, էստուս տարի է բաժնիկիս, նա իւ համա է գնացի, իս ինչ համա, նա վուր դադիւր հոնար չունեաց, նա վուր սուտ չասէ, դուրս չասէ, օրումն չը դուրի, նորումն չը դըլէ, իս պարտական իմ: Ասում էր դիւրնայ մէ թիքայ հաղալ հաց չին ուտեցնում էլի . . . այ համա ըլի վրէ մարմնովի հացը . . .

Այսպէս խօսում էր ու դառնում Աստու աղան, որ պարտ պատուով դադողի մէջ պառկած ձգւած էր եկեղեցու մէջ տեղը:

Սուրբ պատարագը շարունակում էր. եկեղեցին վրէ էր բաղմունքով և լուսաւորած էր օրովս վայելէր հանդէսին, ջահերը և շամադանները քահանայների նոր շուրջառնները և տիրացուների չափերը փայլում էին:

Պատարագի աւարտուելուց յետոյ մի գերապատիւ ծերունի օրդէս զի աւելի պատուէ հանդիսեալը, դառնալով դէպի սպաւոր ժողովուրդը, ասաց հետեւեալ.

—Ահա չիտացեալ մահ է, մահ խմացեալ անմահութիւն է, . . . կայ մահ, որ պատճառում է յաւիտենական

կենդանութիւն երկրի վրայ և երկնում և կայ մահ, որ է մշտնջենալ կորուստ և խղճմանաւոր տանջանք: Երբ մարդ կատարեց կենդանութեան ժամանակ բոլոր իւր պարտաւորութիւնները դէպի իւր բնականը, ազգը և հասարակութիւնը, յայտնաւորելով իրեն է նորա մահը և հողայ միջնարկութիւն, վառ դիմանդիստ է նորա խղճմանը և սկսող օրհնութիւնը ուղիւսում է նորա հողայ ճանապարհը: Նորա բարեգործութեան յիշատակը անջնջելի տպագրվում է իւր ազգի սրտում և նորա աւագ լինի կենաց նշանները երևում են աշխարհի մէջ օրովս արձան, դի պատմութեան աւարկայ է դառնում նորա անունը: Անմահութիւն է այսպիսի մահը, վառ դի նորա անունը կայելի մարդկութեան յիշողութեան մէջ: Բայց ի՞նչ մարդը չը կատարեց անտարանական պատուիրանները և նա չունի բարեգործութիւն, . . . էր, թէ չէր ծնեալ մարդնայն, դի նա կորուստ է հասարակութեան և ազգի համար, Նորա անունը վաղվադարի ջնջվում, մոռացվում է մարդկութեան զբոյցը: Երբ ինչ է թողնում նա ոչ մի բարի յիշատակ իւր գործունէութեան, մահ է յաւիտենական և կորուստ, վառ դի մարդի ժառանգում է մշտնջենալ տանջանք խղճի . . .

Գերապատիւ այս տեղ աղլուխով սրբեց քըրտիքը և վարդ միջոց հանգստանալուց շարունակեց.

Ս. Ս.

ԲԱՆԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆ

ՇԻՐԱԿԱՆ ԶԵՆՈՐ

1

Այս քաղաքի մեծ քաղաքի տեղում օրինակ լինելով զանազան խոսակցություններից այս կամ այն ձևով արժանաւորութեան կամ գործածութեան մասին: Այս տեսակ խոսակցություններից որոշ չին և մեր ճիշդիս բնակիչները: Չորսանելով փողոցում համեմատ իրենց ակորժակին արժանաւոր ձեթ, նորա առհասարակ չին բաւականաւոր լին խոսակցութիւններով: այլ անհանգիստ վարկերով մի խառնութիւն միւսը, աղաւթը, պարտաւոր են անում, որ նորա համար գտնեն մի քանի թուղի լաւ ձեթ: Բայց տարաբարաբար նորա միտ հարկադրուած են լինում լսել մի և նոյն պատմութեան «ուրիշ լաւ ձեթ չկայ, բայց չորրակտից, թէ կամենաս առ:» *) Այսպիսի անմիջական պատմութեանից մեր բարի քաղաքացիները շփուած են մնում և դարձ ասում, իրենց բարեկամների ու ծանօթների առաջ արանջում են, թէ «գնա ու այսուհետեւ պատ պահիր ու հոգու ապաշխարանքի համար աշխատիր»: Երբեք այն հարցը թէ որքան նորա իրաւունք ունին արանջաւոր, այնուամենայնիւ հարկաւոր է յիշել այն փաստը, որ նորա տարին տասն և կրկու ամիս գործածելով չորրակտի ձեթը, շատ քան կան է որ կրկնաբար նորանից և մեծ պատի ժամանակ գտնեն կյանկանային ունենալ ուրիշ մի ձեթ:

Ի՞նչպէս են քանում չորրակտի ձեթը, որտեղ են պարապում այդ գործով և ի՞նչ գործածութիւն ունին նա կենսութեամբ: Արդ եւ այն հարցերը, որ կամեցայ հարցաւորել այս անգամ կարգաւորին:

2

Շիրակոտի ձեթը քանում են մի բաւական տարածուած բոյսից, որ լատիններէն կոչում են Sesamum orientale (Սեսամում օրիենթալէ), այս խնքն արեւելեան է: Իսկապէս յայտնի է թէ որտեղից են դուրս բերել այս բոյսը, բայց մի քանի ճանապարհորդների տեսած են նորան Եգիպտոսում, արեւելեան Հնդկաստանում, Սեյլան և Վարդարանի կղզիներում: այս տեղերում կնքելով մնացած է փայլուն դրութեան մէջ և միայն արեւմտի փառաւորապաշտերի գործութեամբ շատ շուտով է պատու տալիս և չորանում: Իսկ ի՞նչ նորա ցանկին պարզաբար հողի մէջ և փոքրի շատեւ մշակին նորան օրինաւոր կերպիւ, այն ժամանակ կնքելով կույց շատ սերմեր և մէկը երկուսով կկարձատրեն մշակողները: Առհասարակ կնքելի մշակութեամբ պարտաւոր են ծածկաստանում, Պարսկաստանում, Իտալիայում և հարաւային Ֆրանսիայում: Իսկ մեր կողմում գլխաւորապէս Երևանու և Բաքուից դաստններում:

Հարաւային կողմերում կնքելով փայլուց է դարձնել իւր վերայ ուշադրութիւնը: մինչև անգամ Հերոդոտը իւր պատմութեան մէջ յիշում է այս բոյսի մասին, ասելով թէ Եգիպտացիք առաջինն էին, որ

*) Յայտնի է ամենեւեմ որ մեծ պատիւ տալիս օրինակ ճիշդիս փողոցներում կարելի է գտնել միայն չորրակտի ձեթը, իսկ միւս ձեթերը զոր. Գործընդ ու Մողղիկները առ հասարակ ուշադրում են և բերում են այն ժամանակ, երբ էլ հարկաւորութիւն չկայ:

**) Առ կոչում է ևս Երեւան և աշխարհաբար Սեսամ. Պարսկերէն՝ Գոնգոլ, Գանձիկերն շաւուրն էին: Եւ Բուրքէն քաղաքացի:

սկսան մշակել կնքելով, յետոյ և Երեւանից և Բաքուից: Տարակցա չկայ, որ կնքելի մշակութիւնը տարածած լինէր և Հայաստանում: Ըստ որում կողմիս վերջինիս գտնուելու մասին քոյր վարդը է յայտնի և մշակութեան է նոյն իսկ կերպիւ, ինչպէս որ այդ տեղիւններն էր հին ժամանակներում: Ռուսաստանում այս բոյսի հետ ծանօթացան 1801 թուին և այն ժամանակից միայն սկսան հոգս քաշել նորան մշակելու:

Կնքելով միամեայ բոյս է. պարարտ և պտղաբեր երկրի վերայ նա հասնում է մինչև մէկուկէս անապատ բարձրութեան: Նորա արմատը սպիտակ է և ճիւղաւոր: Բունը (стебель) արմատի մօտ կոշոր, ճիւղաւոր. հաստութեամբ, կարմրադեղին է, փակ ծայրի մօտ նորա զոյնը փոխւում է բայց կանաչի և, սակաւ առ սակաւ բարականալով, կորը ձեւից նա դառնում է քանանկաւոր: Բունը սկզբում ծածկած է լինում փափուկ և սակաւ մազաններով: Տերեւները երկու երկու հակառակ միմեայ կապած են լինում բունի հետ մեծ կոթով (перешок), որոնք ձուլած են և բոլորքը ատամնաձեւ ծածկած են նոյնպէս շատ փափուկ մազաններով: Նախկինը սպիտակ կամ բաց կարմիր դուռով մէկ մէկ նրատած են տերեւների անկիւններում: Պտուղը—քանակներ, շերտաւոր, ծոյրում փոքր ինչ սրած տիկի է (коробочка): Նորա մէջ պարունակած սերմերը, մինչև որ հասած չեն, կանաչ են մաճուցիկ և ծածկած մազանկներով: Ետոյ նորա հետ զհետեւ տափակ են դառնում և փոխւում են մեք կարմիր գոյն: Այս ժամանակ կնքելով հասնում է և տիկի վերի ծայրում ձեւը: Բուն է չորս բաժին: Բայց առ հասարակ որ չիմոխեն սերմերը վեր թափելու գետնի վերայ, հասնելուց առաջ սկսում են կնքելով քաղել: Կնքելի սերմերը շատ փոքրիկ են, ձուլած և ծածկած մեք դեղին կամ մեք կարմիր կաշով: *) Իսկ մէջը սպիտակ է և շատ տեղիւ, նշխման համար:

3

Բաքուից և Երևանու դաստններում, ինչպէս և վերը ասացի, գլխաւորապէս պարտած են կնքելի մշակութեամբ և այս տեղերից տարին 800000 փութ սերմ են հաւաքում, ինչպիսիւ որ նրան մշակում են ամենատնտեսաւոր եղանակով: Զորքի-նալ ցանում են նորան մի քանի տարի շարունակ մի և նոյն տեղում: Բայց երբեքն և շատ հազիւ փոխում են ցորենի կամ սորա նման հասկաւոր բոյսերի հետ Թէ պետ այս տեղիւնները շատ վնաս է տալիս գետնին, բայց այժմ երբ մեր շորհալի հողը, փայլուց մնացած անդործ և անմշակ, պարունակում է իւր մէջ բաւական շատ բոյսերի հարկաւոր սերմերը, ուստի և կնքելի մշակողները ի հարկէ չեն կարող հասկանալ, թէ այդ տեսակ փայլելու և գետնից օգուտ քաղելը որքան անհիմն է և վնասաբեր է հողի համար: Բայց յետոյ երբ գետնից կտուտի և կպոկասի նորա մէջ գոյացած կենդանաբար սերմերը, այն ժամանակ դա կունենայ շատ վնասաւոր և անմիջական հետեւանք: Գոյաւոր էլ աղատուել այդ անձոտնի փայլելու և ցանկելու եղանակից, ի՞նչ է միայն հետեւէին նորա այն մարդոց խորհուրդներին, որոնց շարունակ փորձը և զիտութեան քննութիւնը սովորա-

*) Չանտարանում են երկու տեսակ կնքելի սպիտակ և սև, բայց այս դաստններով չի փոխում ձեթի ամօթանաւորութիւնը, թէ պետ մի քանիսր հաւատացած են, որ սպիտակ կնքելից քանած ձեթը շուտով չի փայլում, ինչ որ լինում է սև կնքելից քանած ձեթի հետ:

ցել են առաւել զործնական կերպիւ վարկել այդ տեսակ օգտակար բոյսերի հետ: Համաձայն այս մարդոց խորհուրդին կնքելի կարելի է ցանել մի և նոյն տեղում չորս անգամ: Որովհետեւ կնքելի հասնում է չորս ամիս: ուստի հարկաւոր է ցանել նորան դարձան, կամ թէ ամառայ սկզբներում, երբ կարելի է յուսալ որ ամառը ցորենի ցորենի էլ չեն լինել: Վերջինիս տեղերում առ հասարակ կնքելի ցանում են ցիւր ու ցան անելով նորա սերմերը: այդ ձեւը շատ վատ է: հարկաւոր է աշխատել ցանել նորան Գոնգոլ, ինչպէս որ ցանում են խաշխաշ: Որովհետեւ կնքելի սերմերը շատ փոքրիկ են, աւելորդ էր լինի որ ցանելուց առաջ խաշնէին էին նոյն անգամ և ասել լաւ կնքելի էին և ասել տեղ գործ էին ածել խոր: Խաշն, որտեղ որ միայն այդ կարելի է ունենալ: Սորանից առաջ է դալիս երկու տեսակ օգուտ: մին որ կնքելի խորհուրդի հետ ի միասին ցանելով, կարելի է սպասել, որ նորա աճելը չափաւոր կլինի, ինչ որ էլ լինում աւաղի հետ, այն ժամանակ ևս երբ սերմանողը շատ հմուտ է իւր գործին, ըստ որում աւաղը ծանր է կնքելի սերմերից: Երկրորդ օգուտը այն է որ խորհուրդը բոյսի աճելուց յետոյ, մնալով դետնի մէջ փութում է և սորանով աւելացնում է գետնի մէջ եղած սնուցի քանակութիւնը: Կնքելի հաւաքելու ժամանակ գլխաւորապէս հարկաւոր է ուշադրութիւն դարձնել, որ արեւիկները, ինչպէս ասացիք, չձեղալին, երբ գետ բոյսը արմատի վրայ է: ուստի երբ որ միայն նկատելին, որ տիկիները սկսում են կարմրել, հարկաւոր է շտապել քաղել կնքելի: Պէտք է քաղել նորան ինչպէս որ կառահատը (ябон), այսինքն արմատով հանել հողից և կապելով խորձեր պէտք է զննել արեւմտի տակ հասնելու:

4.

Կնքելից քանած ձեթը, չորրակտը, ինչպէս յայտնի է, սաթի (քահլուբարի) գոյն ունի, անուշահոտ է և համու: Առ հասարակ գործ են ածում նորան կերակրելու մէջ: Բայց ամենից շատ օգտակար է նա նկարչութեան համար. կանխեղի մէջ նա շատ մեծ լըս է տալիս և բոլորովին չունի ծուխ:

Թէ որքան գործ է ածւում չորրակտի ձեթը, այս ստույգիւ չէ կարելի որոշել, միայն այն կարելի է ասել որ ճիշդութեամբ այս ձեթը ամենից շատ է գտնւում, ըստ որում նա լաւ է պահպանւում և շուտով էլ չէ փայլում: Համարեն տարին մօտ 10,000 փութ ծախւում է միայն այս քաղաքում: Եթէ համարենք հասցընելու ծախսով փութի գինը միջին հաշիվով 6 մանթ. այն ժամանակ 60 հազար մանթի միայն ճիշդութեամբ է ծախւում:

Ցանկալի է որ այն տեղերում, որ տեղ մշակում են կնքելի բոյսը, փոքր ինչ ուշադրութիւն դարձնեն սորա վերայ և հոգս տանեն նորա մշակելու և ցանելու եղանակի վերայ. նա մանաւանդ որ նորա ից քանած ձեթը գործածական է բոլոր Հայաստանի և առաւելագույն վրաստանի կողմերում, չղտանելով նմանը միւս ձեթերի մէջ:

Ա. Բ.

ՄԱՆՐ ԼՈՒՐԵՐ.

—Հռոմի լրագրիչներից մէկն մէջ գրում են, որ այս տարուան բարեկենդանին փորձ է փորձուել Իտալիայի թագաւորաւոր իշխան Հուսարթի կնանքի դէմ եղութիւնների ձեռով: Բարեկենդանի վերջին օրը, կէսօրից յետոյ ժամը 4-ին Հռոմի բարեկենդանի, որոնց մէջ գտնւում էր նոյնպէս և գնեւալ Բուլիան, կանգնած է եղել պառաւորի վրայ Այդ ժամանակ վերին ու օրինքի թողնց պառաւորի վրայ իշ-

խանի մօտով քաղաքի լարով ծաղիկների վառնջ մէկ թղթի կտորով, որի վրայ ինչ որ գրուած էր: Հռոմի բարեկենդանի օրը զբաղուած էր զբաղուած և չիմտանց այդ փառնքի, բայց գնեւալ Բուլիան, որ կանգնած էր նրա մօտ, բռնեց լարը, քակեց փառնքի և կապեց լարի ծաղիկը քաղաքաւորի կտոր: լարը յետ քաղաքաւոր վերէ: Մէկ քանի ժամից յետոյ վառնջաւորեց Բուլիան: Ինչպէս երևում է այն փառնքի և թղթի կտորով գնեւալ Բուլիան և իշխան Հռոմի բարեկենդանի, բայց նա աղաւթուել է մէկ հատարակ պատանաւորով: Պարզ է ամենից համար, որ այս եղութիւնների գործ է: Այս առաջին գործ է, այդ անգործ մէկ քանի չարալի առաջ մնուել է Հռոմում մարկիզ Սպինուանի և մէկ քանի օր առաջ վերջինիս պատանաւորի մնաւ Թագաւորի աղաւթանք պ. Դարլանին:

—Տաճկաստանի Զմիւռնիա քաղաքում ստապիկ չիմտելու կայ տեղական տաճիկ բնակիչների մէջ: Նորա խումբ խումբ գտնուում են դէպի բրիտանական հաւատը: Արդէն մինչև 3000 հոգի: Նրանցից միտուել են քրիստոնէական:

—Գրում են լրագրիչները, որ Գանիայի պարլամենտում պատգամաւոր Բէլլը արաջարկել է Գանիայի մէջ ազնուականութեան, քանաւորների և զանազան տիպոսների վերացնելու օրէնքի նախագիծը: Այդ օրէնքով է թույլ տրվում Գանիայի հոյաւորներին ընդունել և օտար երկրի աղետաւորութիւն կամ օտար երկրի քանաւորներ և տիպոսներ կրել: Գրաւի. Բարնի և այլ պայտի տիպոսները կարծում է դա նմանապէս վերացնել այն պայմանով, որ այժմ այդ տիպոսների կրողները մինչև իրանց մահը պաշտեն այդ իրաւունքը:

—Պարսից շահը վերացրել է քանաւորների սպանման պատիժը և դրա փոխարին քանաւորները կարգաւորել Պարսկաստանի հետաւոր բերկերը:

—Ֆրանսիայի ծովագնաց Բալէ քաղաքի և նորա գէմբուէնը գտնուած Անգլիայի ծովագնաց Գաւր քաղաքի միմեայ հետ հաղորդակցութեան համար կարծում են չինել երեք ամիսամեծ չորհրդակց. իւրաքանչիւրը 30 փալդին պէտք է ունենայ նախ յարկի վրայ և բոլոր երեք չորհրդակց անցանելու են Փարիզ Գաւրը 70—90 րոպէի մէջ: Այդ չորհրդակցը կարծենան մինչև 400,000 ֆրանս ստերկինգ (ֆրանս ստերկինգը ուստայ 6 ուրլի և 28/3 կողէկ է) և օրէնք վից անգամ կատարելու են իւրեանց ընթացքը:

Այդ բանի համար արդէն առաջարկութիւններ եղել են թէ Անգլիայի և թէ Ֆրանսիայի կառավարութիւններին:

—1870 թուին Եգիպտոսից արեւել և արեւմուտ 2,620,000 բնակիչ և մի և նոյն ժամանակը ունեցել են գրաւ 402 հաւ օրադիր և լրագրիչ, որոնցից 228 եղել է քաղաքական, իսկ մնացեալ ներք գիտութեան բոլոր ձեւերին վերաբերաւ:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ.

Չեղեանի և Ամերիկեանի թատրոնաւորներն խումբը պատիւ ունի յայտնելու Թիֆլիզի Հայ հասարակութեանը, որ Չատիկի յետոյ ստացել է նա իրաւունք տալ չորս ներկայացումն Թիֆլիզի ճըմեռուայ թատրոնում երկու անգամ՝ 24-ին և 28-ին ապրիլի և երկու անգամ ամառնային թատրոնում մայիսի 4-ին և 12-ին: Տոմարներին վաղորօք ստորադրուել ցանկացողները կարող են դիմել պ. Աւագութեանցի գրաւ վաճառանոցը:

Հրատարակիչ Հ. Լ. ՆՅԱՆԱՆՅԱՆ
Խմբագիր Պ. ՍԻՄԵՆՅԱՆ
Ի Տարաւոր Հ. Նիկիտեանց և Բեկի
Ի տան Զիմարանց:

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ 25 МАРТА 1872
ТИФЛИСЬ.